

Ewa Śnieżyńska-Stolot

Setna rocznica restauracji nagrobka Kazimierza Wielkiego w Katedrze Wawelskiej

Ochrona Zabytków 23/1 (88), 28-35

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SETNA ROCZNICA RESTAURACJI NAGROBKA KAZIMIERZA WIELKIEGO W KATEDRZE WAWELSKIEJ

W roku bieżącym mija sto lat od daty restauracji nagrobka Kazimierza Wielkiego w katedrze wawelskiej — wybitnego dzieła sztuki w. XIV. Restauracja ta była jednym z większych przedsięwzięć konserwatorskich krakowskiego Towarzystwa Naukowego, dlatego warto przypomnieć pokrótce jej dzieje zwłaszcza, że połączyła za sobą odnalezienie wewnątrz nagrobka prochów wielkiego króla oraz „powtórny” pogrzeb królewski, który stał się prawdziwym wydarzeniem politycznym tego czasu¹.

Bogata ikonografia nagrobka Kazimierza Wielkiego datuje się od początku XIX w. Składają się na nią rysunki, akwarele i litografie: Zygmunta Vogla (1806), Michała Stachowicza (1822), Aleksandra Płonczyńskiego (1843), F. Stroobanta (ok. 1858), Wrońskiego i Wincetego Kielisińskiego publikowane przez Joachima Lelewela, Ludwika Łepkowskiego (1863), W. Brydaka (1865), oraz fotografie J. Kriegera² (il. 1, 2). Wszystkie te materiały, a także opisy nagrobka dokonane w 1843 i 1866 r. wskazują na zły stan zabytku³. Między płytami z czerwonego marmuru węgierskiego, z którego wykonana jest tumba, potworzyły się szpary, nastąpiło pęknięcie płyty wierzchniej w kilku miejscach, a także „zniżenie się całego wierzchu ku prawej stronie około 2 cali [5 cm] wynoszące”. Zagrożony był również baldachim wsparty na kolumnach ustawionych na tumbie

przez „usunięcie się kolumn z ich osi oraz zniżenie i skrzywienie takowych”⁴. Ten stan nagrobka spowodowany był między innymi ustawieniem tumb na dwóch kamiennych stopniach, które dodano zapewne w XVII w. — oraz przesunięciem nagrobka w obrębie arkady w w. XVIII w związku z częściowym zamurowaniem arkad oddzielających prezbiterium katedry od obejścia⁵. W ciągu wieków uległy także zniszczeniu fiale i kwiatony wieńczące niegdyś baldachim nagrobka, podwieszane lilie zamykające maswerki w arkadach baldachimu, niektóre żabki opinające arkady zdobiące tumbę oraz fragmenty maswerków wypełniających te arkady. Uszkodzeniu uległy także rzeźby nagrobka. Postacie mężczyzn przedstawionych pod arkadami na bokach tumb miały obłamane podstawy, ręce, nogi, uszkodzone twarze. Sam posąg Kazimierza Wielkiego spoczywający na tumbie był w dobrym stanie, zniszczeniu uległo jedynie berło, które król trzymał pierwotnie w prawej ręce. Odmienny los spotkał kolumnienki wspierające arkady tumb, zostały one bowiem wywiezione w 1802 r. do Puław przez Izabellę Czartoryską, a na ich miejsce księżna kazała wykonać nowe, o trzonach z czarnego i kapitelach z białego marmuru⁶.

Myśl, aby przywrócić nagrobkowi jego pierwotny wygląd rzucił Zygmunt Helcel wygła-

¹ Sprawę restauracji nagrobka kazimierzowskiego poruszali dotąd: J. Muczkowski, *Pomnik Kazimierza Wielkiego w katedrze na Wawelu*, „Rocznik Krakowski”, t. XIX. 1925, s. 149, dodatek I i II, s. 155—157; J. Dużyk, A. Treiderowa, *Zagadnienie opieki nad zabytkami w działalności Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie, R. III, 1957, s. 256—259.

² Z. Vogel, *Zbiór widoków sławniejszych pamiątek narodowych*, Warszawa 1806; M. Stachowicz, *Monumenta regum Poloniae Cracoviensis*, t. I, Varsaviae 1822, rys. 3. A. Płonczyński, *Groby i pomniki królów oraz sławniejszych mężów polskich w świątyniach krakowskich*, t. II, Kraków 1843 s. 15; L. Łętowski, *Katedra krakowska na Wawelu*, Kraków 1859 s. 16, 69; J. Lewel, *Groby królów polskich*, Poz-

nań 1857; J. Brydak, *Pomniki królów polskich w katedrze na Wawelu*, Kraków 1870; Fotografia J. Kriegera, Instytut Historii Sztuki UJ, Nr 178.

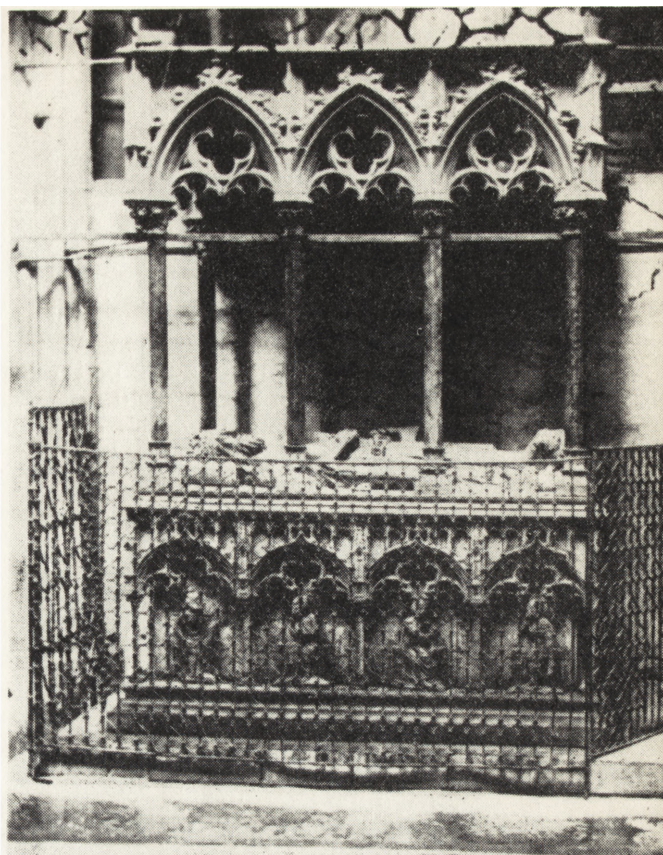
³ A. Płonczyński, o. c., s. 15; Pismo K. Hoszowskiego z 15 III 1866, Arch. PAN, Kraków, TNK—81, k. 64—66.

⁴ Pismo K. Hoszowskiego..., o. c., k. 64—66.

⁵ E. Śnieżyńska-Stolot, *Nagrobek Kazimierza Wielkiego w katedrze na Wawelu*, praca doktorska pod kierunkiem prof. dr L. Kalinowskiego, maszynopis w UJ, 1969, s. 8—10.

⁶ (E. Czartoryska), *Poczet pamiątek zachowanych w Domu Gotyckim w Puławach*, Warszawa 1827, s. 7; L. Dębicki, *Puławy 1762—1830*, t. II, Lwów

szając w 1850 r. odczyt o historii prawa polskiego, co zmobilizowało Oddział Archeologii i Sztuk Pięknych Towarzystwa Naukowego do podjęcia sprawy odnowienia pomnika⁷. Sprawa ta była po raz pierwszy referowana na posiedzeniu Oddziału w dniu 20 kwietnia 1861 r. przez Józefa Łepkowskiego, który postulował wybranie specjalnej komisji mającej kierować restauracją nagrobka oraz wytyczył przyszły program działania. Nie schodziła ona z porządku obrad Oddziału Archeologii i Sztuk Pięknych przez okres następujących ośmiu lat⁸. 18 grudnia 1867 r. podjęto decyzję aby, przywracając nagrobkowi jego dawny wygląd, uczcić przypadającą w 1869 r. 500-letnią rocznicę Statutów Wiślickich. W dniu tym wybrano komitet złożony z Józefa Majera, Józefa Kremiera i Wincentego Pola, który opracował w dniu 23 stycznia 1868 r. *Program uroczystego obchodu 500-letniej rocznicy prawodawstwa wiślickiego*, gdzie jako punkt pierwszy zostało umieszczone odnowienie nagrobka Kazimierza Wielkiego⁹. Restaurację nagrobka rozpoczęto jednak dopiero 13 maja 1868 r.; wielokrotne odkładanie prac spowodowane było brakiem odpowiednio wysokiego funduszu¹⁰. Restauracja nagrobka Kazimierza Wielkiego miała bowiem być prowadzona, jak wiele innych przedsięwzięć konserwatorskich tego czasu, ze składek społeczeństwa. Zaczątek funduszu na re-

1887, s. 273; A. Grabowski, *Złupienie grobów królewskich przez Gotów i wandalów nowych czasów Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego* wyd. S. Estreicher, Biblioteka Krakowska, t. II, Kraków 1909, s. 173—179; Z. Zygulski, *Pamiętki wawelskie w zbiorach puławskich*, Studia do dziejów Wawelu, t. II, 1960, s. 395.

⁷ Czas, R. XXII, 1869, Nr 136, 18 VI; T. Kruszyński, *Pogrzeb króla Kazimierza Wielkiego*, maszynopis, PZS na Wawelu, s. 13.

⁸ Prot. z 20 IV 1861, Arch. PAN, Kraków, TNK—47, k. 42.

⁹ Prot. nr 77 z 18 XII 1867, Arch. PAN, Kraków, TNK—4, k. 235; Pismo W. Pola z 28 XII 1867, Arch. PAN, Kraków, TNK—39.

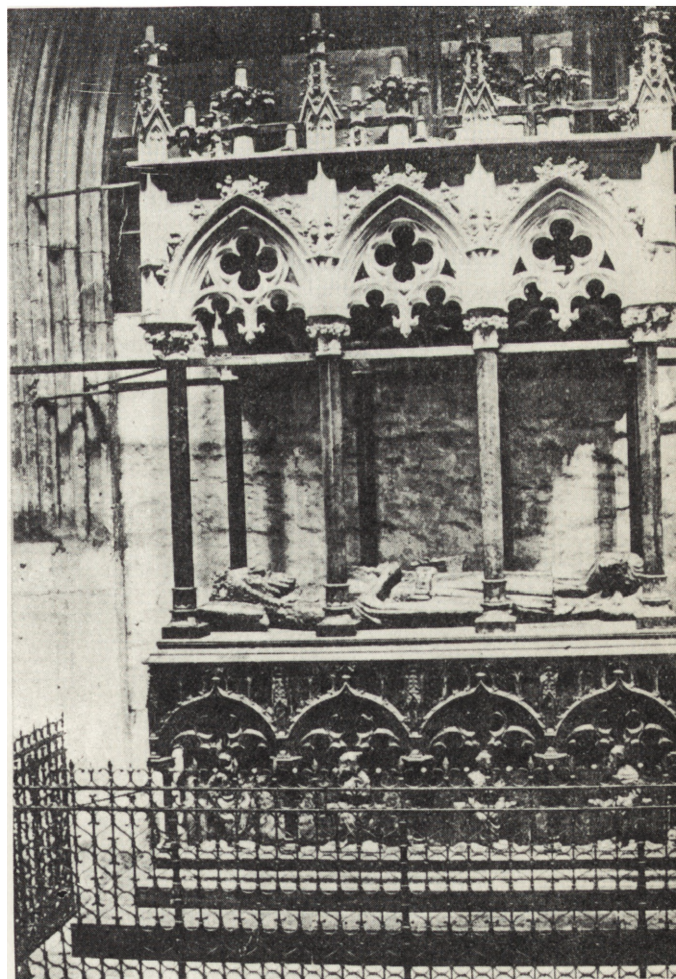
¹⁰ Protokół przekazania nagrobka Kapitulie Krakowskiej z 19 XI 1869, Arch. PAN, Kraków, TNK—41, 1. 100.

1. Kraków, Katedra, nagrobek Kazimierza Wielkiego, stan przed restauracją w 1869 r. (fot. J. Krieger)

1. Wawel Cathedral, Cracow — Sepulchral monument of King Casimirus the Great in state prior to its restoration in 1869

2. Kraków, Katedra, nagrobek Kazimierza Wielkiego, stan po restauracji w 1869 r. (fot. J. Krieger)

2. Wawel Cathedral, Cracow — Sepulchral monument of King Casimirus the Great in state after its restoration in 1869

staurację nagrobka stanowił dochód ze sprzedaży pięciu akwarel (80 zł. w. a.) ofiarowanych Towarzystwu Naukowemu przez Karola Hofmana z Drezna 19 kwietnia 1861 r. Wśród pierwszych, którzy złożyli pieniądze na ten cel byli: Zygmunt Helcel, księgarz Józef Czech, członek Towarzystwa Naukowego — Franciszek Paszkowski, Julian Florkiewicz i Kornel Krzczunowicz¹¹. Fundusz odnowienia nagrobka w 1862 r. wynosił 333, w 1863 r. 500, w 1865 r. 729, a w 1868 r. 952 zł w. a.¹². Mimo, że kwota ta była wciąż niewystarczająca w dniu 22 lutego 1868 r. Towarzystwo Naukowe podjęło decyzję o jak najszybszym rozpoczęciu prac konserwatorskich licząc, że napływające datki wyrównają brakującą sumę pieniędzy¹³. Rzeczywiście napływ pieniędzy okazał się nadspodziewanie duży, zwłaszcza gdy w czasie prowadzenia prac okazało się, że wewnątrz nagrobka znajdują się prochy króla. Ostatecznie więc w dniu 28 sierpnia 1869 r. fundusz na odnowienie nagrobka wynosił 2750 zł w.a.¹⁴.

Restauracją nagrobka kazimierzowskiego miała kierować wybrana 20 kwietnia 1861 r. komisja pod przewodnictwem Józefa Łepkowskiego, a złożona z Józefa Kremera, Franciszka Paszkowskiego, Hipolita Seredyńskiego, Władysława Łuszczkiewicza¹⁵. Komisja ta 15 lipca 1862 r. zwróciła się do Kapituły Krakowskiej z prośbą o zezwolenie na przeprowadzenie restauracji nagrobka i wyznaczenie pełnomocnika, który brałby udział w obradach komisji. Pełnomocnikiem tym został ks. Jan Pietrzykowski¹⁶. Skład komisji w ciągu lat poprzedzających przystąpienie do restauracji nagrobka zmieniał się kilka razy. W 1866 r. wchodzili do niej: Konstanty Hoszowski, Filip Pokutyński i Jan Matejko¹⁷. Ostateczny skład komisji został zatwierdzony 23 stycznia 1868 r.: należeli do niej: Józef Kremer jako przewodniczący, „konserwator budowli pomnikowych” Paweł Popiel, Władysław Łuszczkiewicz, Jan Matejko i Teofil Żebrawski, który bezpośrednio kierował odnowieniem¹⁸.

¹¹ Pismo TPSP z 19 IV 1861, Arch. PAN, Kraków, TNK—30, k. 15, 169; Prot. Nr 57 z 20 IV 1861, Arch. PAN, Kraków, TNK—47, k. 42; Prot. z 21 X 1861, Arch. PAN, Kraków, TNK—75, k. 2; Pismo b.d., 1862, Arch. PAN, Kraków, TNK—45, k. 37; Pismo z 7 V 1868, Arch. PAN, Kraków, TNK—45, k. 129; Preliminarz budżetowy na r. 1862, Arch. PAN, Kraków, TNK—33.

¹² Prot. z 10 IV 1862, Arch. PAN, Kraków, TNK—75, k. 10; Prot. z 21 I 1863, Arch. PAN, Kraków, TNK—75, k. 20; Prot. z 31 X 1868, Arch. PAN, Kraków, TNK—4, k. 244; Pismo b.d. 1865, Arch. PAN, Kraków, TNK—39.

¹³ Pismo prezesa TNK z 22 II 1868, Arch. PAN, Kraków, TNK—39, l. 31.

¹⁴ Pismo prezesa TNK z 22 I 1870, Państw. Arch. m. Krakowa i Woj. Krak., I. T. 901.

¹⁵ Prot. z 20 IV 1861, o. c., k. 42; Pismo z 9 V 1864, Arch. PAN, Kraków, TNK—81.

¹⁶ Pismo TNK z 15 VII 1862, Arch. PAN, Kraków,

Pierwszy program odnowienia nagrobka został wytyczony już w 1861 r. przez Józefa Łepkowskiego; ograniczał się on do „oczyszczenia pomnika, opatrzenia go innymi stopniami, przerobienia i zmniejszenia kraty otaczającej nagrobek i zmienienia niewłaściwych rokokowo słupków i kapiteli”¹⁹. Jednocześnie Oddział Archeologii i Sztuk Pięknych wydał 8 lipca 1862 r. odezwę do artystów, którą ogłoszono w dziennikach krakowskich, wzywającą do przedstawienia projektów i kosztorysów odnowienia nagrobka²⁰. Wynik odezwy był jednak niezadowolający, gdyż — jak to z zachowanych akt wynika — odpowiedział na nią jeden tylko rzeźbiarz — Brzostowski, który przygotował także m. in. teoretyczne opracowanie restauracji ołtarza Mariackiego²¹. W 1866 r. komisja zajmująca się odnowieniem nagrobka, z Konstantym Hoszowskim na czele, ustaliła po dokładnym zbadaniu, że wymaga on gruntownej restauracji połączonej z „rozebraniem całego pomnika i ustawieniem takowego na nowo”²². Nowy obszerny program restauracji sformułowany został dopiero 23 stycznia 1868 r. Czytamy w nim, że „aby płyty marmurowe nagrobka ozdobić rzeźbami dały się sprostować, dostosować, ułożyć do wagi i zakitować” nagrobek musi zostać rozebrany. Następnie należy wymienić: trzony dwóch kolumn dźwigających baldachim, XIX-wieczne kolumnienki wspierające arkady tumbi oraz kamienne stopnie na nowe z marmuru, dorobić dwa kapitele baldachimu, siedem pinakli, siedem „wisiorów” czyli lilii do baldachimu, około trzynastu sztuk żabek, naprawić i uzupełnić kapitele baldachimu, rzeźby na bokach tumbi oraz ubytki w gzymsie obiegającym tumbę, wreszcie „zamarmoryzować wszystkie uszczerbienia” i wypolerować marmur²³. Komisja przedstawiła także kosztorys odnowienia nagrobka, według którego robocizna i zakup materiałów miały wynosić 1155 zł w.a.²⁴. Ponieważ — w porównaniu z posiadanymi funduszami — była to suma zbyt wysoka, na posiedzeniu komisji w dniu 2 marca 1868 r. rozpatrywano możliwość

TNK—33, l. 191; Prot. Nr 70 z 28 VII 1862, Arch. PAN, Kraków, TNK—75, k. 15.

¹⁷ Pismo przewodniczącego Komisji mającej na celu restaurację sarkofagu Kazimierza Wielkiego, b.d. 1866, Arch. PAN, Kraków, TNK—81, k. 60.

¹⁸ Pismo prezesa TNK z 23 I 1868, Arch. PAN, Kraków, TNK—45, k. 126; Protokół przekazania nagrobka..., o. c.,

¹⁹ Pismo TPSP z 19 IV 1861..., o. c., k. 15.

²⁰ Pismo z 9 V 1864, o. c.

²¹ Tamże; W. Śles i ń s k i, *Konserwacja Ołtarza Mariackiego w XIX wieku w świetle znalezionej rękopisu*, „Ochrona Zabytków”, XX, (1967), nr 2 s. 3.

²² Pismo K. Hoszowskiego..., o. c., k. 64—66.

²³ Pismo b.d. 1868, Arch. PAN, Kraków, TNK—39.

²⁴ Tamże.

zmniejszenia kosztów restauracji przez wykonanie stopni nagrobka w piaskowcu oraz wprawienie starych, wywiezionych do Puław kolumniek, co obniżyłoby koszty odnowienia o 300 zł w.a. Ostatecznie jednak zdecydowano się nie odstępować od wytyczonego programu restauracji, Józef Łepkowski sprzeciwił się bowiem wprowadzeniu kamiennych, a nie marmurowych stopni, gdyż byłoby to „utrwaleniem rażącej niestosowności ... i nadaniem prawa obywatelstwa łataninie”. Co do kolumniek zabranych z nagrobka przez Izabellę Czartoryską, których poszukiwaniem zajmowano się już w 1861 r. — stwierdzono, że były one wmurowane w ścianę Domu Gotyckiego w Puławach i uległy zniszczeniu w czasie kasaty zbiorów puławskich²⁵.

Projektantem uzupełnionych części nagrobka Kazimierza Wielkiego był Teofil Żebrowski, a jako wykonawców zatrudniono rzeźbiarza Walerego Gadomskiego i kamieniarza Fabiana Hochstima wraz z jego dziewięcioma czeladnikami. Na podstawie zawartych umów dowiadujemy się, że wspomniany kamieniarz miał za zadanie uzupełnić ubytki, nadać ogólny kształt oraz osadzić wszystkie rekonstruowane fragmenty tak rzeźbiarskie, jak i architektoniczne. Walery Gadomski miał zaś opracować ich ostateczną formę²⁶. Przed przystąpieniem do rozbierania nagrobka przygotowano modele przeznaczonych do uzupełnienia fragmentów oraz sprowadzono marmur i piaskowiec dla odkucia tych części. W dniu 13 maja 1869 r. przystąpiono do rozbierania nagrobka, przy czym bezpośrednio przedtem sporządzono — niestety niezachowany — protokół zawierający opis stanu nagrobka²⁷. Wykonano również dokumentację fotograficzną płyt tumby po rozebraniu nagrobka, o czym świadczą fotografie J. Kriegera zachowane w Muzeum UJ²⁸.

Do odkrycia wewnątrz nagrobka prochów królewskich przyczynił się przypadek. Otóż po zdjęciu marmurowych płyt tumby odsłoniła się konstrukcja stojąca na pawimencie kościoła, przystawiona północnym bokiem do ogro-

dzenia prezbiterium, wykonana z płyt piaskowca, o bokach zalepionych gruzem, uważana przez prowadzących restaurację nagrobka za „podstawę” pod marmurowy pomnik. Badając wytrzymałość tej „podstawy” 14 czerwca 1869 r. Paweł Popiel i Fabian Hochstim odkryli, że jest to grobowiec zawierający prochy Kazimierza Wielkiego. Wykuty przez nich otwór został zamurowany i następnego dnia dokonano powtórnego otwarcia grobowca w obecności kustosza katedralnego ks. Sylwestra Grzybowskiego oraz członków komisji restauratorskiej Pawła Popiela, Teofila Żebrowskiego, Jana Matejki, Józefa Łepkowskiego i zatrudnionych przy odnawianiu kamieniarzy²⁹.

Odkrycie prochów wielkiego króla, pochowanych nie — jak to się zazwyczaj zdarza — pod, ale ponad pawimентem kościoła, wywołało zrozumiałą sensację. Fakt ten miał jeszcze inny aspekt, postać Kazimierza Wielkiego przypominała bowiem wspaniałą przeszłość kraju, który w chwili otwarcia królewskiego grobowca znajdował się w niewoli. Szczególny entuzjazm wywołała decyzja Kapituły Krakowskiej podjęta na posiedzeniu w dniu 19 czerwca 1869 r., aby urządzić Kazimierzowi Wielkiemu wspaniałą pogrzeb³⁰. Prochy króla zostały wydobyte z grobu 21 czerwca, złożone w nowej trumnie i przeniesione do kaplicy Wazów. „Powtórnym” pogrzeb Kazimierza Wielkiego, który przerodził się w wielką manifestację polityczną, odbył się 8 lipca 1869 r.³¹.

Wydobycie z grobowca kości oraz znalezionych tam insygniów królewskich, fragmentów szaty i trumny pozwoliło na zbadanie jego konstrukcji (6 lipca 1869 r.) przez komisję pod przewodnictwem Józefa Łepkowskiego, złożoną z członków Oddziału Archeologii i Sztuk Pięknych: Aleksandra Przeździeckiego, Władysława Łuszczkiewicza i Jana Matejki. Po przeprowadzeniu oględzin uznali oni grobowiec za pierwotny nagrobek królewski, w którym 7 listopada 1370 r. złożono zwłoki króla. Mimo braku jakichkolwiek śladów Józef Łepkowski starał się udowodnić, że grobowiec był pierwotnie

²⁵ Pismo z 22 II 1868, o. c., l. 31; Pismo P. Popiela z 22 II 1868, Arch. PAN, Kraków, TNK—39, l. 30; Pismo TPSIP z 19.IV.1861, o. c., k. 15; Prot. nr 62 z 21 X 1861, o. c., k. 2.

²⁶ Notatka J. Łepkowskiego, Muzeum UJ, zbiór J. Łepkowskiego, sygn. 11838; Umowa z F. Hochstimem z 16 IV 1868 oraz Umowa z W. Gadomskim z 1 XI 1868, Arch. PAN, Kraków, TNK—40.

²⁷ Prot. nr 111 z 13 V 1869, Arch. PAN, Kraków, TNK—75, k. 76; Prot. przekazania nagrobka..., o. c.

²⁸ Muzeum UJ, zbiór J. Łepkowskiego, sygn. 11838.

²⁹ Odpis aktu odkrycia prochów Kazimierza Wielkiego, z 15 VI 1869, Arch. UJ, sygn. S II 964; Odpis aktu włożonego do grobu Kazimierza Wielkiego, 7 VII 1869, Arch. PAN, Kraków, TNK—41.

³⁰ Odpis aktu włożonego do grobu..., o. c.

³¹ Tamże; Protokół wyjęcia prochów Kazimierza Wielkiego, 21 VI 1869, Arch. UJ, sygn. S II 964; T. Kruszyński, o. c., s. 13, 38, 77—78, 106—107: Prochy Kazimierza Wielkiego zostały złożone w miedzianej trumnie wykonanej przez Aleksandra Ziębowskiego, zdobionej krzyżem i napisem: „*Casimiri Magni ossa, insignia regna, ornatusque reliquiae. In reficiendo hoc sepulchro feliciter inventa, pie contacta, A. D. MDCCCLXIX nonis Julii hac arca condita jacent R. J. P.*”. obok kości króla ułożono insygnia (berło, jabłko, koronę i ostrogi); pierścień, guziki oraz blaszki zdobiące niegdyś szatę króla włożono do metalowego pudełka, zaś w osobnej skrzynce umieszczono spróchniałe fragmenty pierwotnej trumny, kawałki żelaznych szyn, na których stała trumna oraz gwoździe z trumny.

3. Kraków, Katedra, otwarty grobowiec Kazimierza Wielkiego (fot. w r. 1869 W. Rzewuski)

3. Wawel Cathedral, Cracow — King Casimirus the Great's sepulchral monument opened (after a photograph from 1869)

pokryty rzeźbą zbliżoną do dekoracji tumbi Władysława Łokietka³². Na podstawie materiałów ikonograficznych (rysunek Jana Matejki i fotografia Walerego Rzewuskiego, il. 3) ukazujących nagrobek oraz wiadomości historycznych można jednak śmiało stwierdzić, że była to prowizoryczna tumba z prostych płyt piaskowca, wykonana zapewne w ciągu dwóch dni od niespodziewanej śmierci króla, którą w parę lat później zastąpiono wspaniałymi nagrobkiem³³.

Restauracja nagrobka została ukończona ostatecznie w listopadzie 1869 r., a 19 tegoż miesią-

ca spisano akt przekazania odnowionego nagrobka Kapitulie Krakowskiej. Ogólny koszt odnowienia nagrobka wyniósł 2894 zł w.a. Z zamierzonego programu restauracji zrealizowano następujące punkty: tumba otrzymała dwa nowe stopnie — jeden z czerwonego, drugi ze śląskiego marmuru, i nowe kolumnienki z czerwonego marmuru w miejsce dodanych przez Izabellę Czartoryską. Wymieniono ponadto trzony trzech kolumn baldachimu, zrekonstruowano zakończenia maswerków w arkadach baldachimu i wieńczące baldachim fiale, a także kwiatony. Uzupełniono brakujące części rzeźb na bokach tumbi, zniszczone żabki oraz wszelkie wyszczerbienia, tak przez taszlowanie, jak i przez założenie kitem, w końcu poszczególne płyty tumbi spięto żelaznymi klamrami i wypolerowano marmur³⁴ (il. 4).

Zastanówmy się teraz nad słusznością rekonstrukcji dokonanych w trakcie odnowienia nagrobka kazimierzowskiego. Zacznijmy od zwieńczenia nagrobka, gdyż odgrywa ono najważniejszą rolę w ogólnym ukształtowaniu bryły. Niestety nie posiadamy żadnego źródła ikonograficznego, na którym występowałyby wieńczące nagrobek fiale i kwiatony. O istnieniu fiał świadczą tylko metalowe trzpienie widoczne na licznych rycinach oraz na fotografii J. Kriegera. Rysunek Michała Stachowicza wprowadza nawet rekonstrukcje fiał w miejsce występowania trzpieni. Fakt, że baldachim posiadał kiedyś zwieńczenie w postaci fiał i kwiatonów nie ulega wątpliwości; przemawia za tym gotycka tradycja dekoratorska. Trzeba natomiast rozpatrzyć, czy słuszne było wprowadzenie przez Teofila Żebrowskiego różnic wysokościowych pomiędzy elementami zwieńczenia. Oprócz zrealizowanej rekonstrukcji istniała jeszcze jedna, rysunkowa, wykonana przez Augusta Essenweina w 1865 r., gdzie fiale są bardzo wysokie, a kwiatony stanowią zaledwie 1/3 ich wysokości³⁵. Wśród przykładów o podobnym typie zwieńczenia z przełomu XIV i XV w. zakończenia fiał i kwiatonów tworzą zazwyczaj jedną linię, co wskazuje, że obydwie wspomniane rekonstrukcje są błędne. Elementy wieńczące nagrobka nie różniły się przypuszczalnie pod względem wysokości. Rekonstruując sam kształt fiali Teofil Żebrowski wzorował się na fiałach zdobiących tumbę, natomiast formy kwiatonów budzą pewne zastrzeżenia, Żebrowski bowiem nie zwrócił uwagi na pierścienie przecinające trzony kwiatonów, które zachowały się poniżej gzymsu wieńczącego nagrobek. Forma kwiatonów była raczej zbliżona do rekonstrukcji Essenweina: wyrastały

³² Protokół oględzin wewnętrznego grobowca Kazimierza Wielkiego, 6 VII 1869, Arch. PAN, Kraków, TNK—81, k. 279.

³³ E. Śnieżyńska-Stolot, o. c., s. 5—6.

³⁴ Protokół przekazania nagrobka..., o. c.; Koszta re-

stauracji nagrobka Kazimierza Wielkiego, Arch. PAN, Kraków, TNK—41.

³⁵ A. Essenwein, *Die Domkirche zu Krakau*, „Mitteilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmal”, Wien. X Bd., 1865, il. 9.

one z pierścieni pod gzyrnem wieńczącym nagrobek i miały liście na dwóch poziomach.

Wątpliwości również budzi rekonstrukcja kolumnienek na bokach tumby. Mają one trzony o formie walców ustawionych na bazach o planie ośmioboku, spoczywających na kwadratowych plintach. Kapitele ich, w kształcie poszerzonych u góry czarek, ozdobione są dwoma liśćmi na krótkich łodygach. Rekonstrukcja ta nie mogła powstać w oparciu o autentyczne kolumnienki wywiezione do Puław, gdyż — jak już wspominaliśmy — uległy one zniszczeniu przed rokiem 1869. O ile można zgodzić się na formę bazy, to kapitele kolumnienek nie znajdują analogii w XIV-wiecznej rzeźbie gotyckiej. Gotyckie kapitele miały zazwyczaj kształt kielicha lub walca, z którego nasady wyrastały opinające kapitel liście; najlepszym tego przykładem są kapitele baldachimu.

Do drobniejszych uzupełnień należy wprowadzenie lilii do maswerków baldachimu oraz rekonstrukcja fragmentów rzeźb na bokach tumby. Lilie nie występują na najstarszych przykładach ikonograficznych nagrobka Kazimierza Wielkiego. Jedynie Aleksander Płończyński zrekonstruował lilie na swoim rysunku z 1843 r. Rozwiązanie to należy uznać za całkowicie słuszne, gdyż znajduje analogie w sztuce gotyckiej 1 i 2 połowy w. XIV.

Uzupełnienia rzeźb na bokach tumby ograniczają się do dorobienia ułamanych fragmentów podstaw, nóg, rąk i części twarzy postaci na bokach tumby. Dyskusję wywołała jedynie rekonstrukcja ręki jednego z mężczyzn na wschodnim narożniku dłuższego boku tumby³⁶. Siedzi on z ręką złożoną na sercu, gdy tymczasem na podstawie ikonografii nagrobka można by przypuszczać, że był on pierwotnie przedstawiony z ręką wysuniętą do przodu. Bieg linii przedramienia, jak i ślad na piersi mężczyzny pozwalają jednak stwierdzić, że rekonstrukcja Teofila Żebrawskiego była prawidłowa.

Mimo powyższych zastrzeżeń przeprowadzona w 1869 r. restauracja nagrobka Kazimierza Wielkiego zbliżyła nam obraz pierwotnego wyglądu tego dzieła i pozwoliła na lepsze zrozumienie jego wartości artystycznych.

W czasie odnawiania nagrobka kazimierzowskiego nie przywrócono mu pierwotnego miej-

sca w obrębie arkady. Nie odrzucono także późniejszych dodatków, jakie stanowiły stopnie tumby. Wynikło to z braku znajomości materiałów ikonograficznych oraz z braku odpowiedniej dokumentacji historycznej, które pozwalały stwierdzić, że w XIV w. nagrobek stał głębiej w arkadzie i był przysunięty bliżej filara zachodniego, a ponadto, że ustawiony był bezpośrednio na posadzce kościoła³⁷. Na usprawiedliwienie prowadzących restaurację trzeba jednak dodać, że gdyby nawet powyższe fakty były znane komisji restauratorskiej, to realizacja ich byłaby rzeczą bardzo trudną, względnie nawet niemożliwą do wykonania, gdyż wymagałoby to zburzenia ściany, która od w. XVIII zamykała arkadę z nagrobkiem, a tym samym otwarcia także pozostałych arkad prezbiterium.

Zatrzymajmy się jeszcze nad metodami konserwatorskimi stosowanymi przez Oddział Archeologii i Sztuk Pięknych Towarzystwa Naukowego. Około połowy w. XIX zaczął zarysowywać się wśród krakowskiej grupy konserwatorów zabytków skupionych w Oddziale Archeologii i Sztuk Pięknych problem — aktualny zresztą do dziś — dotyczący rekonstruowania zniszczonych części zabytku³⁸. Wyraz zainteresowania tym problemem dano m. in. w ogłoszonej w 1851 r. *Skazówce mogącej posłużyć za przewodnika w poszukiwaniach archeologicznych...* Instrukcja ta zakładała, że „jeśli rzeźby są uszkodzone a części utraconej brakuje, lepiej zostawić je w stanie tak uszkodzonym, niż pozwalać je dopełniać, bo dopełnienie to bardzo często może zmienić treść przedmiotu”³⁹. Przytoczony wyjątek chlubnie świadczy o postawie konserwatorskiej członków Oddziału Archeologii i Sztuk Pięknych. Zawarta w instrukcji zasada nie była jednak powszechnie respektowana, jak na to wskazują chociażby, prowadzona współcześnie z odnowieniem nagrobka, restauracja ołtarza Mariackiego⁴⁰. W wypadku nagrobka kazimierzowskiego zdecydowano się również na wprowadzenie dużej ilości uzupełnień. Trzeba jednak stwierdzić, że komisja kierująca odnowieniem starała się rekonstruować brakujące części z dużą dozą ostrożności i nie popełniła rażących pomyłek. Zrekonstruowano przede wszystkim drobne fragmenty, które można było odtworzyć w oparciu o takie same autentyczne. Nie odtworzono wyglądu berła królewskiego, a na wprowadzenie kolumnienek tumby zdecydowano się dopiero wtedy gdy okazało się, że oryginalne

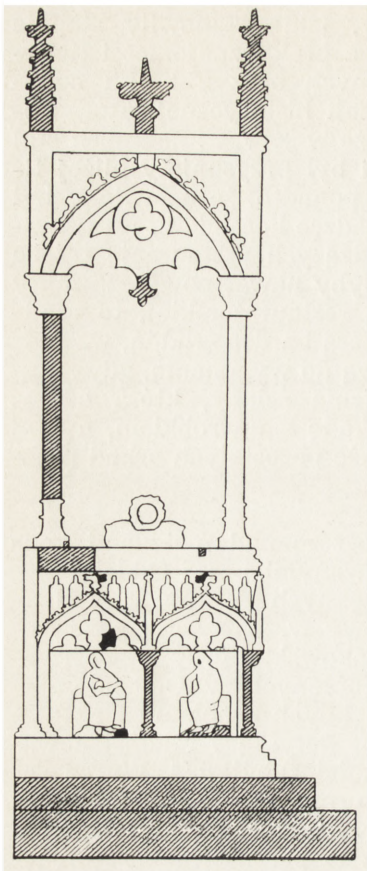
³⁶ D. Frey, *Die mittelalterliche Königsgräber in Krakau Dom*, „Pantheon”, XXXI Bd., 1943, s. 13.

³⁷ E. Śnieżyńska-Stolot, o. c., s. 8—11.

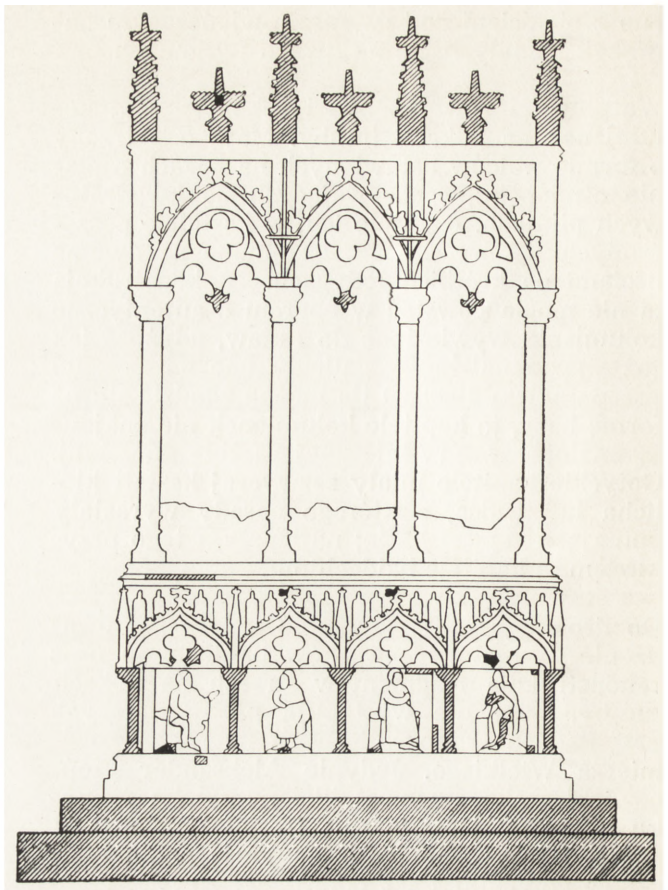
³⁸ W. Ślesiński, *Problemy konserwatorskie Krakowa w 1 połowie XIX wieku*, „Ochrona Zabytków”, XVI. (1963), nr 1, s. 3—16.

³⁹ *Skazówka mogąca posłużyć za przewodnika w poszukiwaniach archeologicznych według wypracowania komitetu z grona Towarzystwa do prac archeologicznych wyznaczonego*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Jagiellońskim złączonego”, t. XX (V), 1851, s. 150.

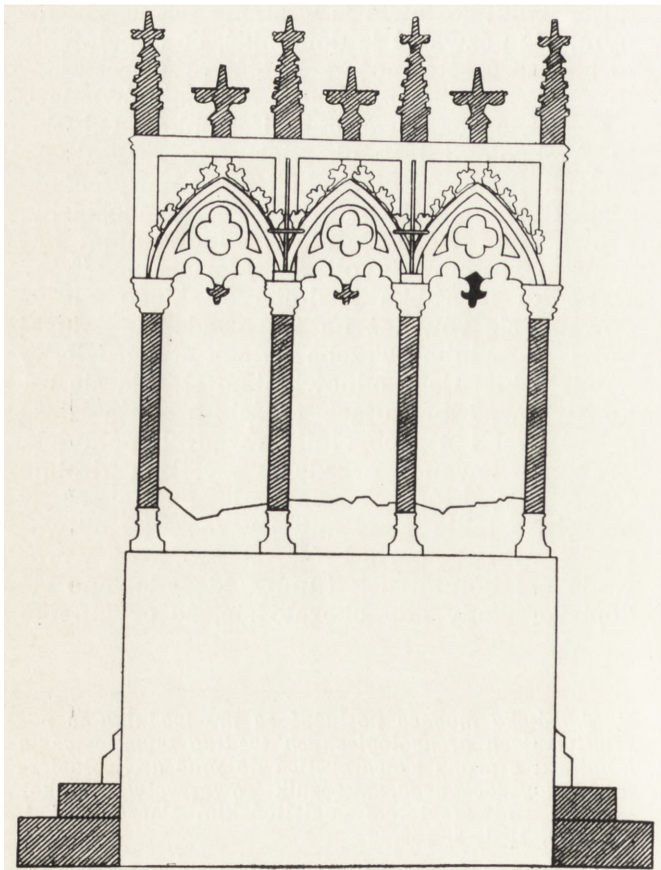
⁴⁰ W. Ślesiński, *Konserwacja Ołtarza Mariackiego*, o. c., s. 8—9.

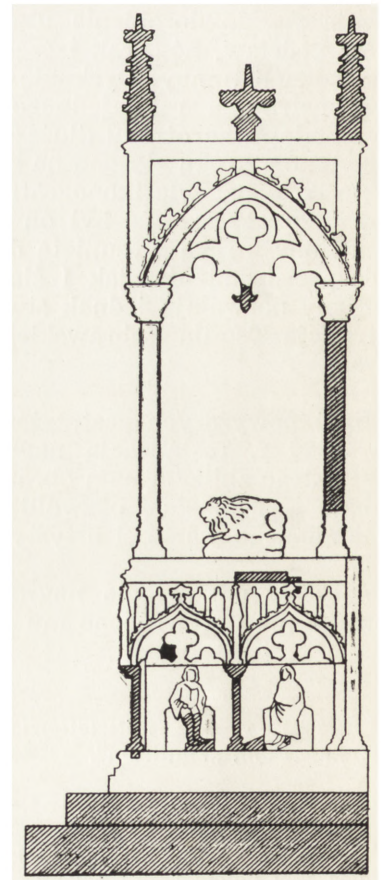
A

B

C

D

4. Kraków, Katedra, nagrobek Kazimierza Wielkiego, obecny stan zachowania. Powierzchnia zakreskowana — rekonstrukcja z r. 1869; powierzchnia czarna — ubytki. A — bok zachodni, B — bok południowy, C — bok północny, D — bok wschodni (rys. autorka)

4. Wawel Cathedral, Cracow — King Casimirus the Great's sepulchral monument in its actual state of preservation; shaded areas indicate the extent of restorations carried out in 1869, blackened areas — decrements. A — west side, B — south side, C — north side, D — east side (drawings by the author)

kolumnienki nie istnieją. Z punktu widzenia dzisiejszych zasad konserwatorskich można by oczywiście dyskutować czy zastąpienie kolumniek z początku w. XIX nowymi, projektowanymi przez Teofila Żebrowskiego, było sprawą słuszną, ale dla członków komisji odnawiającej nagrobek, wychowanych na zasadach „konserwatorskiego puryzmu”, zestawienie w obrębie jednego dzieła części z różnych epok stylowych było zupełnie nie do przyjęcia.

⁴¹ Prot. z 22 I 1868, Arch. PAN, Kraków, TNK—39; Napis na dolnym stopniu nagrobka Kazimierza Wielkiego: „*Hoc Casimiri Magni sepulcrum peractis quingentis annis a codita ab eodem regem Academia Cra-*

Na podkreślenie zasługuje fakt, że przed przystąpieniem do restauracji starano się przeprowadzić dokumentację opisową i fotograficzną nagrobka, która miała ukazać zniszczenia zabytku. Wykonano także dokumentację odkrytego wewnątrz grobowca, który znany jest z opisów, rysunku Jana Matejki i zdjęcia Walerego Rzewuskiego. Słusznie odrzucono „romantyczny” projekt Wincentego Pola, który chciał umieścić na nagrobku ułożony przez siebie wiersz poświęcony 500-letniej rocznicy Statutów Wiślickich, a ograniczono się jedynie do wykucia na dolnym stopniu pomnika krótkiego napisu upamiętniającego restaurację⁴¹.

Głównym zadaniem restauracji było zabezpieczenie nagrobka przed dalszym niszczeniem przez prawidłowe zestawienie jego części i zostało ono wykonane właściwie, o czym świadczy fakt, że w sto lat po odnowieniu stan nagrobka jest zupełnie dobry.

dr Ewa Snieżyńska-Stolot
Instytut Sztuki PAN
Kraków

coviensis legibusque in rem totius Poloniae Visliciae Statutis Societas Literaria Cracoviensis restaurandum curavit A. MDCCCLXIX symbolis publiciae”.

THE CENTENARY OF RESTORATION OF KING CASIMIRUS THE GREAT'S SEPULCHRAL MONUMENT IN THE WAWEL CATHEDRAL

In the year 1869 the restoration of King Casimirus the Great's sepulchral monument has been carried out. Its main purpose consisted in supplementing of some missing elements that once formed the parts of the canopy crown piece and those of columns as well. From the accompanying drawings may easily be seen the elements that have been replaced in the

course of the said restoration. The idea to restore this object dating as far back as to the 14-th century was taken by the Cracow Scientific Society. In the course of restoration works a striking discovery was made, namely within the tomb chest the rests of coffin were found containing the ashes of the King's corpse together with a full set of royal regalia.